

Володимир Індутний,
Олена Походяща

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ОХОРОНІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ТА АВТОРИЗАЦІЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

Світова культурна спадщина є надбанням націй, народів, держав, общин та особистостей і їх права необхідно захищати на державному та міждержавному рівнях. Особливо гостро це питання стоїть в країнах, де держава належним чином не опікується проблемами власності культурної спадщини, що призводить до втрати історичних пам'яток та творів мистецтва, а винних осіб неможливо притягнути до відповідальності. В якому б державному музеї або приватній колекції не знаходилися видатні шедеври та пам'ятки, вони є надбанням загальнолюдської культури. Тому в міждержавному спілкуванні має відбуватися вільний та відкритий обмін знаннями про культурні цінності – складові колекцій музеїв, галерей, бібліотек.

Законодавство окремих країн ґрунтується на ратифікації документів ЮНЕСКО: Конвенція 1972 р. про всесвітню спадщину, договір Валлетта та Конвенцію про захист підводної культурної спадщини 2001 р. [11]. Спеціальне законодавство необхідне для забезпечення захисту окремих ділянок в музейній та пам'яткоохоронній сфері, занесених до списку Всесвітньої спадщини. Для збереження національного надбання України варто розробити закони, що будуть захищати культурні цінності від знищення та забуття. Основою захисту повинне стати законодавство про право на власність і розпорядництво культурними цінностями.

Сучасне законодавство України в галузі культури складається з Конституції, законів України про культуру, міжнародних договорів України та інших нормативно-правових актів. Так, Закон України «Про порядок вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» застосовується до всіх об'єктів, незалежно від форми власності, та є обов'язковим до виконання для фізичних та юридичних осіб, які перебувають чи ведуть свою діяльність в Україні [1].

Одним із нагальних питань сучасного музеєзнавства є розроблення та впровадження інструктивних змін, які б враховували наявну законодавчу базу України та передбачали вирішення проблем збереження, охорони, реставрації, експлуатації музейних пам'яток державної та приватної форм власності регіонального, національного та світового значення.

Музейні співробітники до сьогодні виконують вимоги застарілої інструкції 1984 р., яка не відповідає сучасним нормам зберігання та використання музейних експонатів. Для вдосконалення музейної справи 29.06.95 р. був прийнятий Закон України «Про музеї та музейну справу» [5], доповнений у 2010 р. («Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу»). Цей закон регулює суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури, діяльність музейних закладів.

Зважаючи на те, що в умовах світової глобалізації – в тісній фінансовій, виробничий та культурній взаємодії, ми змушені сповідувати тезу: «Вирішення загальносвітових проблем збереження культурної спадщини вирішує внутрішні проблеми держав у цій сфері». Протилежне висловлювання є неприйнятним, адже розглядається як джерело створення зайвої напруженості у міжнародному культурному обміні й непорозумінь, а також як вияв непаритетного представлення культур у світовому просторі.

Безперечно, великий пласт українських пам'яток ще не вивчений та представлений належним чином у науковому світі. Не зважаючи на це, необхідно припинити практику нав'язливої демонстрації власних культурних цінностей на світовому ринку як найцінніших, важливих та унікальних. Вивчення та представлення українського культурного надбання має відбуватися в контексті європейського мистецтва і тільки тоді видатні пам'ятки будуть помічені світовою спільнотою.

Охорона культурних цінностей неможлива лише на рівні державного регулювання. Необхідна взаємодія держав, об'єднання їх зусиль для збереження культурної спадщини всього людства. У цьому сенс регламентації питань охорони культурних цінностей у міжнародних двосторонніх і багатосторонніх угодах. Відтак важливо, що проблеми збереження культурної спадщини існують в невеликому переліку питань, які дозволимо собі назвати та дуже коротко описати у вигляді проекту авторської програми дій:

1. Право власності на пам'ятки культури. В українському законодавстві є обмеження на право володіння пам'ятками культури в частині археологічної спадщини [1–3; 6], яка належить виключно державі. Водночас не визначено спосіб набуття прав власності на інші пам'ятки культури та роль держави в охороні приватних колекцій, що призводить до створення тіньового ринку, «чорної археології», неконтрольованого переміщення культурної спадщини за межі України. Першим кроком до виведення культурних пам'яток з «тіні» є створення умов захищеності прав приватних колекціонерів, складання реєстру та введення їх до наукового обігу. Це надасть інформацію про пам'ятки культурного надбання як з Державного фонду, так і з приватних колекцій [9]. Також зауважимо, що слабо практикуються сучасні методи ідентифікації й авторизації пам'яток культури. Інформація про пам'ятки не популяризується повною мірою.

Крім того, більшість пам'яток знаходяться у приватній власності, що обмежує можливість їх повноцінного наукового вивчення та залучення до освітнього процесу. Часто лише власники володіють інформацією про ці пам'ятки. Українські музеї не мають традицій залучення раритетів з приватних колекцій для проведення заходів. Інформація музеїв – важлива для комплексного представлення національних здобутків культури, часто регламентована у використанні, що суттєво обмежує доступ науковців до пам'яток. Такі дії унеможливають відтворення історичної дійсності, проведення належної наукової атрибуції творів мистецтва, документальних джерел, археологічних, нумізматичних пам'яток тощо.

Порада, яку можна дати музейникам, полягає у тому, щоб виступити з ініціативою створення Державного реєстру прав власності на пам'ятки культури, що дасть нові можливості для музейних співробітників та захистить культурні пам'ятки від знищень та розкрадань. Діяльність реєстру потрібно здійснювати під егідою Міністерства юстиції, де вже є реєстри прав власності на земельні ділянки, автомобілі, нерухоме майно. Очікуваний результат – створення умов для роботи міжнародних судів по захисту прав власності в умовах рейдерських відчужень під час військових конфліктів, легалізація операцій із залучення культурних цінностей приватної форми власності до фінансових операцій (торгівля, застава, оренда, страхування та інше). Спрощення законодавства у сфері переміщення культурних цінностей, визначення рівнів фінансових втрат у разі пошкодження та знищення пам'яток, а також створення умов для реєстрації прав власності на пам'ятки культури для іноземних громадян. Одним з елементів цієї роботи має стати авторизація пам'яток, створення загальної бази даних. Першим кроком до такої авторизації є укладання Державного музейного та архівного реєстру із проведенням візуалізації документальних та речових артефактів. І, якщо, Архівний фонд вже запустив цю програму у дію, то програма Музейного фонду у розробці і не контролювана Міністерством культури України. Також, як зазначалось вище, пам'ятки з приватних колекцій не мають жодної авторизації на державному та міжнародному рівні.

2. Загальна класифікація культурних цінностей передбачає впровадження в Україні порядку загальної класифікації поділу культурних цінностей за рівнем їх соціально-культурної приналежності на пам'ятки світового рівня (1–3-го порядків), пам'ятки національного рівня (1–3-го порядків), а також пам'ятки місцевого рівня значення [7, 26–33].

Така класифікація дозволить розширити систему «Універсальної класифікації товарів та послуг зовнішньоекономічної діяльності» (УКТЗЕД) на державному рівні, що необхідно для уніфікації порядку переміщення культурних цінностей через митний кордон України, а також для створення умов роботи міжнародних судів в справах захисту інтересів власників. Створюються умови для ведення Державного реєстру культурного надбання України, до якого має сенс вносити лише відомості про пам'ятки світового та національного рівня значення 1-го й

2-го порядків. Це дозволить встановити в Україні індикативні показники рівнів можливих фінансових втрат національного надбання у разі знищення пам'яток і у відповідності з умовами страхових угод, а також ввести індикативні показники вартості музейних предметів для їх обліку.

Для реалізації даного проекту потрібна авторизація, створення комісії зі співробітників провідних музеїв та вчених, які б розробили систему класифікації пам'яток історії, культури та мистецтва у державних музеях та приватних колекціях для визначення їхньої значимості та залучення до міжнародних програм. Дану роботу можна почати із електронних каталогів зібрань пам'яток світового та національного рівня значення на базі кожного провідного музею України. Авторизовані каталоги можуть бути тематичними або у вигляді путівника по музею. Якщо каталог присвячений певній темі або групі збереження, важливо провести наукову систематизацію, класифікацію за видами, типами предметів, або за датуванням, технікою виконання, мистецькими школами. Крім того, деякі дані (історія предмету, автор, датування) за необхідністю будуть використані під час побудови виставок, експозицій, у підготовці екскурсій, наукових доповідей, статей, каталогів, буклетів тощо.

3. Сертифікація культурних цінностей за країною походження та їх міжнародний облік. У вітчизняних музеях є чимало визначних творів культури та мистецтва національного та світового рівня значення – скіфська пектораль IV ст. до н. е. з Товстої могили (Музей історичних коштовностей України), браслети з мамонтової кістки XVIII тис. до н. е. із найдавнішим у світі меандровим орнаментом з Мізинської стоянки (Національний музей історії України), артефакти трипільської культури, іконопис доби бароко Києво-Печерської лаври. Такі історичні пам'ятки є надбанням не тільки країни місцезнаходження, а й усієї світової спільноти.

Частим явищем є той факт, що пам'ятки культури та мистецтва знаходяться у світовому обігу й для власника важливі перманентні знання про місце та причину їх перебування. Кожна пам'ятка культури, яка має національний й вищий рівень соціокультурного значення, незалежно від прав власності на неї, повинна супроводжуватися спеціальним сертифікатом країни походження, де зазначені її атрибутивні характеристики, права власності, джерело надходження, гарант авторизації, супровідна інформація та інше. Цей вид сертифікації не повинен регулювати права власності, стосуватися окремих вимог власників й сторін суперечок стосовно повернення пам'яток в країну їх походження та обмежень на пересування. Навпаки, обмеження стосуватимуться лише моніторингу руху пам'ятки власником, використання пам'яток у незаконних фінансових операціях та участі у формуванні незаконних фондів для фінансування тероризму, а також з метою запобігання фальсифікаціям або створення умов для збіднення культурного надбання економічно слабких держав під впливом більш потужних.

Забезпечити реалізацію цих заходів можна шляхом відповідних законодавчих ініціатив музейників, підтриманих власниками приватних колекцій. Здобута інформація повинна бути захищеною шляхом авторизації та проведенням сертифікації. Сертифікація культурних цінностей за країною походження важлива для культурних цінностей приватних колекцій. Міжнародний облік дасть можливість пересуванню цих артефактів в інші країни. Відомості про кожен «рух» експоната буде фіксуватися в загальній міжнародній базі культурних пам'яток національного та світового рівня значення.

Важливим у питанні сертифікації та авторизації культурних пам'яток є проведення **візуалізації музейних експонатів**. По-перше, унікальні речі під час пошкоджень можуть бути відновлені на належному рівні, по-друге, вони не псуються при використанні електронних носіїв дослідниками, і по-третє, це захистить їх від підробок та крадіжок, уможливить вилучення викрадених речей з продажу на аукціонах. Паралельно з охоронною, авторизовані бази даних виконують освітню, агітаційну, інформативну функції. Такі системи можуть контролювати типи питань, які задають науковці, і повідомляти про використання інформації, зібраної в музеї або приватній колекції.

Дослідникам при користуванні авторизованою базою даних надаватиметься право коментування, що розширить відомості про експонати. Застосування іноземного досвіду пришвидшить модернізацію даного питання. Так, наприклад, вчені різних галузей наук та студенти Ав-

стралії давно використовують загальну авторизовану базу даних, що містить відомості про видатні артефакти культури та мистецтва. Велика частина інформації, отриманої за допомогою цього ресурсу, публікується в наукових статтях і є доступною для широкої аудиторії [10; 17]. Привабливою є і Американська національна програма, що об'єднує музеї, бібліотеки, архіви та різні історичні організації. Так уряд США вирішив питання забезпечення збереження мистецьких творів, книг і рукописів, фотографій, звукозаписів і рухомих зображень, археологічних та етнографічних експонатів [11].

4. Засоби міжнародного та державного регулювання обігу культурних цінностей – уніфікація на міжнародному рівні правил їх вивезення та ввезення, паритетне представлення України у світових інституціях контролю, повна імплементація цих норм в українське законодавство. Впровадженню уніфікації культурних цінностей до державного регулювання передують розробка нових та модернізація наявних внутрішніх документів музейного обліку в частині введення Науково-уніфікованого паспорта музейного предмета (Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 25.10.2001 р. № 653 та зареєстрованого Міністерством юстиції України від 14.02.2002 р. № 144/6432) та предмета музейного значення в приватних колекціях в список облікової документації [7, 23–25], визначення порядку прогнозування облікової та страхової вартості та авторизаційної інформації. І, якщо укладання уніфікованих паспортів в більшості державних музеїв ведеться на належному рівні, з авторизацією виникає ряд проблем, в першу чергу, через брак фінансування і людських ресурсів.

5. Автентичність пам'яток культури. Під час обговорення Венеціанської хартії 1964 р. порушувалося питання збереження автентичності пам'яток при мінімальному втручанні реставраторів [13]. Міжнародні хартії – Кіотська 1979 р. та Ризька 2000 р. – сформулювали поняття автентичності пам'яток культури. Конвенція про охорону всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 2011 р. звертає увагу на культурні об'єкти видатної історичної, мистецької, наукової, етнологічної та антропологічної вартості і підкреслює необхідність визначення автентичності пам'ятки [12]. Разом з тим гостро стоїть проблема необхідності використанні більш розширених шкал оцінки автентичності, як то: «автентичні пам'ятки», «пам'ятки автентичного виду»; «пам'ятки з ознаками автентичності»; «пам'ятки з ознаками не автентичності»; «не автентичні пам'ятки» та «не пам'ятки». Така градація дозволить конкретизувати класифікацію пам'яток культури у відповідних реєстрах, визначати їх якість, прогнозовані показники страхової та облікової вартості, цінність для музейних колекцій та зараховувати у відповідні музейні фонди. Для реалізації впровадження класифікації культурних пам'яток та визначення їх автентичності музеям та приватним колекціонерам слід провести ряд узгоджувальних конференцій на тему автентичності пам'яток культури та виступити з ініціативою перед Міністерством культури України про необхідність введення нормативно визначених вимог щодо використання відповідної термінології та поновлення термінологічного стандарту.

6. Реставрація та консервація культурних пам'яток та надання гарантій їх належних умов зберігання в державних музеях. Сучасна реставрація є дорогою у витратних матеріалах, вимагає роботи кваліфікованих фахівців і не завжди доступна для державних музеїв. Реставрація не повинна призводити до повного відновлення матеріального носія і втрати автентичності пам'яток. Наприклад, при реставрації живописних творів часто втрачаються авторські підписи та написи власників картини, первинний живописний шар, дублювання полотна, важливі при атрибуції пам'ятки та визначенні її автентичності.

За даними ННДРЦУ на сьогодні в Україні налічується близько 200 атестованих реставраторів. Підготовка кваліфікованого реставратора триває близько 12 років. Раз на п'ять років реставратори мають підтверджувати свою кваліфікацію. Реставраційні майстерні зосереджені переважно у великих містах. Найбільшим осередком реставраційної справи є Національний науково-дослідний реставраційний центр України, який, крім Києва, має філії у Львові, Одесі, Харкові. Нерухомими пам'ятками опікуються Реставраційні майстерні Мінбуду з філіями у Львові, Сімферополі, Одесі. Наприклад, при Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику діє Науково-дослідний центр реставрації та експертизи творів мистецтва; при великих музеях працюють майстерні. Однак в регіональних музеях становище з реставрацією критичне, через те, що найкращі фахівці-реставратори працюють переважно у

великих містах, затратними є матеріали та відсутнє необхідне технічне забезпечення для різних методів дослідження та проведення професійної реставрації. У зв'язку з появою приватних музеїв нині постає проблема державного регулювання у сфері реставрації. В даному випадку також було б доречно виступити з ініціативою перед Міністерством культури України щодо реставрації та консервації пам'яток культури державної та приватної форм власності.

7. Заборона на використання культурних цінностей для створення незаконних фондів та фінансування тероризму. Ця проблема сформульована в рамках ООН і її вирішення можливе на основі введення в дію глобальної комп'ютерної мережі контролю за переміщенням культурних цінностей, що включає складання паспорту на кожен предмет в електронній базі. Питання лежить у площині об'єднання зусиль світової спільноти та створенні в національних музеях національних центрів. Ініціатива України могла б бути сформульованою у контексті п. 2 цих тез як «Протокол цивілізацій».

Нинішнє обрання до Виконради України засвідчило її роль у розвитку міжнародного й міжрегіонального гуманітарного співробітництва, активну позицію в обстоюванні принципів й ідеалів Організації. Український національний комітет був створений у 1992 р. та став членом Міжнародної ради музеїв [13; 14]. На 27-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (1993) Україна виступила з ініціативою розробки «Програми культури миру», що лягла в основу переорієнтації діяльності ЮНЕСКО в напрямку зміцнення її етичної місії та ролі у формуванні психології культури миру, клімату довіри і толерантності. На підставі цієї пропозиції розроблено міждисциплінарний проект «На шляху до культури миру», який став складовою частиною всіх наступних програм та стратегічних напрямків діяльності Організації до 2001 р.

8. Пропозиції та окрема думка. Для здійснення першочергових заходів, до яких відноситься робота з авторизації предметів Музейного фонду України, пропонуємо розширити п. 35 (додаткові відомості) Науково-уніфікованого паспорта такими видами даних та структурою документа:

35. Додаткові відомості		35.1. Перелік ознак для авторизації.	35.2. Перелік візуальних доменів ідентифікації
1	Опис (маршрут) пошуку в базі супровідної інформації	Фотофіксація	1. Загальне фото № 35/1, № 35/2, № 35 2. Фото окремих унікальних доменів (10 фото)
2		Аналітичні дані	Назви документів та маршрут їх пошуку в базі супровідної атрибутивної інформації
3		Написи, клейма, іменники	Якісне фото усіх написів клейм та іменників
4		Ділянки реставрації	Фото ділянок реставрації з посиланнями на реставраційний паспорт (маршрут пошуку в базі супровідної інформації)
5		Інші унікальні ознаки	Опис та фото

Насамкінець хотілося би висловитися про боротьбу з грабуванням археологічних пам'яток. Робота по захисту археологічних артефактів протягом останніх двадцяти років є неефективною. Ми вважаємо, що потрібна ініціатива музейників, щоб протягом 5 років здійснити заходи щодо державної реєстрації пам'яток, які знаходяться у приватному користуванні. Це дозволить забезпечити ефективний захист пам'яток археології та встановить механізм запобігання їх розкрадання та незаконного користування.

Україна зробила чимало кроків для вирішення проблеми в охороні культурної спадщини. Однак сьогодні на державному рівні у співпраці із провідними країнами світу необхідно розглядати питання охорони пам'яток культури та проведення їх авторизації, популяризації, забезпеченням належної реставрації. Гарантом кращого результату для вирішення проблем є запозичення міжнародного досвіду та впровадження власних ініціатив навколо авторизації та сертифікації культурних пам'яток у дію.

Джерела та література

1. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» // **Відомості Верховної Ради (ВВР)**. 1999, № 48, ст. 405.
2. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» // **ВВР**. 2004. № 26, ст. 361.
3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // **ВВР**. 2000, № 39, ст. 333.
4. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки» // **ВВР**. 2004, № 3, ст. 390.
5. Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки» // **ВВР**. 2005, № 16, ст. 264.
6. Закон України «Про музеї та музейну справу» // **ВВР**. 1995, № 25, ст. 191.
7. Індутний В. **Оцінка пам'яток культури**. Київ, 2009.
8. Омельченко Ю. Предмет музейного значення на терені краєзнавства // **VII Всеукраїнська наук. конф. «Історичне краєзнавство України: традиції і сучасність»**. Київ, 1995.
9. Руденко С. **Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей**. Київ, 2012.
10. **Australian Treaty Series. Treaty of Peace with Bulgaria, Finland, Hungary and Italy. 1948, № 2.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1948/2.html – Назва з екрана.
11. **Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>
12. **Principles for the Conservation of Heritage Sites in China. China ICOMOS / Getty Conservation Institute.** Retrieved 29 March 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf – Назва з екрана.
13. The International Council of Museums // **ICOM Definition of a Museum** [Digital resource] Acces mode [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icom.museum/definition.html> – Назва з екрана